

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 2 (P2)

NYENYANYANA/NYENYANKULU 2013

TIMARAKA: 80

NKARHI: tiawara ti $2\frac{1}{2}$

Papila leri ri na 24 wa tipheji.

SWILERISO

1. Rhanga u hlaya swileriso u nga si sungula ku hlamula swivutiso.
2. U nga ringeti ku hlaya phepha hinkwaro. Xiya tafula ra nongonoko wa vundzeni leri nga eka pheji ya 4 u ri karhi u fungha nhlayo ya swivutiso leswi vutisiweke eka matsalwa lama u ma dyondzeke nan'waka. Endzhaku ka sweswo hlaya swivutiso u ri karhi u hlawula leswi u nga ta swi hlamula.

3. Papila leri ri na SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A:	Vutlhokovetseri	(30)
XIYENGE XA B:	Novhele	(25)
XIYENGE XA C:	Ntlangu	(25)

4. Hlamula NTLHANU wa swivutiso ntsena, SWINHARHU eka XIYENGE XA A, XIN'WE eka XIYENGE XA B, XIN'WE eka XIYENGE XA C hi ndlela leyi:

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI

A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO: Hlamula swivutiso SWIMBIRHI.

A2: SWITLHOKOVETSELO SWO KA SWI NGA RI SWA NDZAWULELO: Hlamula xivutiso XIN'WE.

XIYENGE XA B: Hlamula xivutiso XIN'WE.

XIYENGE XA C: Hlamula xivutiso XIN'WE.

5. MAHLAWULELO YA SWIVUTISO EKA SWIYENGE SWA B (NOVHELE) NA C (NTLANGU).

- Hlamula NTSENA swivutiso swa novhele na ntlangu lowu u wu dyondzeke.
- Hlamula XIVUTISO XIN'WE XA XITSALWANA na XIVUTISO XIN'WE XA XIKAMBELANTWISISO. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa xikambelantwisiso eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa xikambelantwisiso eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA C. Tirhisa tafula ra nongonoko wo tikamba leri nga eka pheji ya 5 ku vona loko u hlawurile swivutiso hi mfanelo.

6. VULEHI BYA TINHLAMULO

- Swivutiso swa xitsalwana eka vutlhokovetseri swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 250–300.
- Swivutiso swa xitsalwana eka swiyenge swa novhele na ntlangu swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 400–450.
- Vulehi bya tinhlamulo eka swivutiso swa xikambelantwisiso byi ta lawuriwa hi ntsengo wa timaraka. Vakamberiwa va fanele ku hlamula hi ku kongoma na hi nkhaqato.

7. Landzelela SWILERISO leswi nga eku sunguleni ka xiyenge xin'wana na xin'wana.
8. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka phepha ra swivutiso.
9. Sungula xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.
10. Tsala hi vurhon'wana, swi saseka no vonaka, u ri karhi u landzelela milawu ya mapeletelo, mahikahatelo na mavumbelo ya swivulwa.
11. Mpimanyeto wa matirhiselo ya nkarhi.

XIYENGE XA A: Timinete ta kwalomu ka 40

XIYENGE XA B: Timinete ta kwalomu ka 55

XIYENGE XA C: Timinete ta kwalomu ka 55

TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI

Nongonoko lowu wu ta pfuna wena mukamberiwa ku hlawula swivutiso leswi u lavaka ku hlamula swona handle ko hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI			
A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO:			
Hlamula switlhokovetselo swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI			
NOMBORO YA XIVUTISO	MUXAKA WA XIVUTISO	TIMARAKA	NOMBORO YA PHEJI
1. <i>Swa ndzi kweva</i>	Xitsalwana	10	6
KUMBE			
2. <i>Tshengwe ra lerhisa</i>	Xikambelantwisiso	10	7
KUMBE			
3. <i>Xikandza xa ndlala</i>	Xikambelantwisiso	10	8
KUMBE			
4. <i>Mi rhukane swikwembu</i>	Xikambelantwisiso	10	9
NA			
A2: SWITLHOKOVETSELO SWO KA SWI NGA RI SWA NDZAWULELO:			
Hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana XIN'WE			
5. <i>N'wana u tsemile mibya</i>	Xitsalwana	10	10
KUMBE			
6. <i>N'wana u tsemile mibya</i>	Xikambelantwisiso	10	11
XIYENGE XA B: NOVHELE			
Hlamula xivutiso XIN'WE*			
7. <i>Mulunguntima</i>	Xitsalwana	25	12
KUMBE			
8. <i>Mulunguntima</i>	Xikambelantwisiso	25	12
KUMBE			
9. <i>Mibya ya nyekanyeka</i>	Xitsalwana	25	14
KUMBE			
10. <i>Mibya ya nyekanyeka</i>	Xikambelantwisiso	25	15
XIYENGE XA C: NTLANGU			
Hlamula xivutiso XIN'WE*			
11. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i>	Xitsalwana	25	17
KUMBE			
12. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i>	Xikambelantwisiso	25	17
KUMBE			
13. <i>Vukosi i mberha</i>	Xitsalwana	25	20
KUMBE			
14. <i>Vukosi i mberha</i>	Xikambelantwisiso	25	20
KUMBE			
15. <i>Xivoni xa vutomi</i>	Xitsalwana	25	22
KUMBE			
16. <i>Xivoni xa vutomi</i>	Xikambelantwisiso	25	23

***TSUNDZUKA LESWI:** Eka xiyenge xa B na xa C u fanele ku hlamula xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa swivutiso swa xikambelantwisiso. Loko u hlamula xa xitsalwana eka B, hlamula xa xikambelantwisiso eka C. Loko u hlamula xa xikambelantwisiso eka B, hlamula xa xitsalwana eka C.

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA LOKO SWIVUTISO SWI HLAWURIWILE HI MFANELO.

Tatisa mavangwa lama pfulekeke hi ku tirhisa mfungho wa gwaju ku kombisa leswaku u hlamurile nhlayo leyi lavekaka ya swivutiso.

Tafula ra nongonoko wo tikamba

XIYENGE	NOMBORO YA XIVUTISO	NHLAYO YA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA	MFUNGHO WA GWAJU (✓)
A. VUTLHOKOVETSERI (1) Swithokovetselo swa ndzawulelo	1–4	2	
(2) Swithokovetselo swo ka swi nga ri swa ndzawulelo	5–6	1	
B. NOVHELE Xitsalwana kumbe swivutiso swa xikambelantwisiso	7–10	1	
C. NTLANGU Xitsalwana kumbe swivutiso swa xikambelantwisiso	11–16	1	
TSUNDZUKA: Eka xiyenge xa B na xa C u fanele ku hlamula xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa xikambelantwisiso.			

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO**

- SWILERISO:**
- Hlamula swivutiso swin'wana na swin'wana **SWIMBIRHI** exikarhi ka swivutiso swa 1–4.
 - Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana xa 1, a yi ve na marito ya kwalomu ka 250–300.

XIVUTISO XA 1: XITSALWANA

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka xona.

Swa ndzi kweva – BM Ngobeni

- 1 Nxavo wa mafurha wu gonya n'hweti na n'hweti,
- 2 Vachayeri van'wana va paka swipandzamananga etigaraji,
- 3 Va ba hi nenge,
- 4 **Swo tiyela hi lava xikhwama xo enta,**
- 5 Vachayeri vo rila yi oma,
- 6 Hikuva nxavo wo gonya wu gonyile,
- 7 Hambu vakhandziyi ri va xeke kambirhi,
- 8 Loko u teka rendzo u fanele wo halaka,
- 9 Hikuva mabazi na mathekisi swi minya swikhwama swa vona,
- 10 **Minkhamu yo nuha yo mvee!**
- 11 Lexi ndzi kwevaka i rivilo ro gonya ka mafurha,
- 12 Yi khupuka hi ntsengo wo bumbula.
- 13 **Leswi swi vangela rixaka ku kecela hi vutomi,**
- 14 Rendzo ri kukurheta xuma xo vonaka,
- 15 **Va boheka ku ya xokola na leyi a va yi khonetile lomo,**
- 16 Leyi a yi ri ya ndzindzakhombo,
- 17 **Mbilu yanga ya fufunha,**
- 18 Swi tsandze valava va nga fumbarhela xuma xo nona,
- 19 Va kale va wa mapa.

Hlamusela matirhiselo ya mutlhokovetseri ya ririmi ku humelerisa hungu ra xitlhokovetselo u kongomisa eka mintila ya 4, 10, 13, 15 na 17.

[10]**KUMBE**

XIVUTISO XA 2: XIKAMBELANTWISISO

Hlaya xithhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

Tshengwe ra lerhisa – MM Marhanele

1 Loko u nga wu voni mumu,
 2 U kokiwa hi ngati ya manyunyu,
 3 Yo rhwala tshengwe u ri fumba emutini,
 4 U ta twa u nga twi!

5 Tshengwe a hi rona ro weriwa xitafu,
 6 A a ri lunghele nguva ya tolo ya swikhafu,
 7 Nkarhi lowu swirin'wa a swi ri matutu,
 8 Ndyangu a wu dya wu ku ndanguu!

9 Eka nkarhi lowu ku vunga tshengwe,
 10 I ku tshama ehenhla ka mpukutu wa miseve,
 11 Leyi nga ta ku rhengula mindzuku leyi hinkwayo,
 12 U hundzuka xihlekiso xa misava hinkwayo.

13 Tshengwe ri ve na wa rona nkarhi,
 14 Nkarhi wo bomba hi swipereta,
 15 Wanuna a ri karhi a ba xinari,
 16 Kambe sweswi ku lo sala ku hlambanyisa.

17 Hi nkanu ya marahani,
 18 Tshengwe ri lerhise na tinkanyamba,
 19 Ti hundzuka vamabongela-tshuka,
 20 Hikuva loko to nqwaa, na tshengwe, mahlo kovee!

21 Hi ri muti wa tshengwe i tlakula-va-xurhe,
 22 Tshengwe ri fuwe vukwele na rivengo,
 23 Vavasati va lowu nkarhi,
 24 A hi vona vo orha ndzilo wa xitiko xin'we.

- 2.1 Hi mintila leyi nga tluriki MUNE, nyika mongo wa xithhokovetselo lexi. (2)
- 2.2 Xana ntila wa 5 lowu nge: 'Tshengwe a hi rona ro weriwa xitafu', wu hlamusela yini? (2)
- 2.3 Kombisa hilaha mutsari a tirhiseke hakona ririmi ro gega ku humelerisa hungu ra xithhokovetselo eka ntila wa 4, lowu nge: 'U ta twa u nga twi!' (2)
- 2.4 Tshaha ntila lowu hlamuselaka leswaku ku teka tshengwe i ku tinghenisa ekhombyeni ro chavisa swinene. (2)
- 2.5 Xana vavanuna lava nga si tekaka u nga va tsundzuxa yini hi tlhelo ro teka tshengwe? (2)

[10]**KUMBE**

XIVUTISO XA 3: XIKAMBELANTWISISO

Hlaya xithhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

Xikandza xa ndlala – JM Magaisa

- 1 Marhambu ya ntima ya lo dlu,
 2 Ma boheleriwile enyameni hi ngoti yo lala,
 3 Nyamanyana yo vuna yi phatsamile eka wona,
 4 I mani wa mbilu ku va hoxela buwa?
 5 U nga vutisi mina.
- 6 Mundzuku a nga va rhwalelangi nchumu,
 7 Va byele hi botere na xinkwa,
 8 Va ta ku swondzolota hi mahlo yo pfumala ntshembo.
 9 Eka vona botere na xinkwa i norho,
 10 Vana lava i vana va Afrika.
- 11 Vakokwa va vo va lwile tinyimpi ta misava,
 12 Va wa hi fumu va konya bya tinhenha,
 13 Lava poneke va vuyisa masirha ekaya,
 14 Ntshembo wa vona a ku ri 'tilo' ra vatukulu,
 15 Xana mihloti ya vatukulu ya ri fikisa hungu?
- 16 Siku na siku,
 17 Mixo, madyambu!
 18 Va tsutsumela emataleni ya ka masipala,
 19 Ku ya rholela rikoko ra xinkwa,
 20 Va vutlelana na timbyana ta mikwavutlu.
- 21 Endzhaku ka ntlhanu wa malembe,
 22 Va tsutsumela etindhawini to hlawulela,
 23 Va tshembisiwa Kanana na Edeni,
 24 Switlakati leswi,
 25 Mi lo rivariwa hi Mumbi?

- 3.1 Hi mintila leyi nga tluriki MUNE, nyika mongo wa xithhokovetselo lexi. (2)
- 3.2 Nyika nhlamuselo ya riencisi 'dlu!' eka ntila wa 1, u tlhela u hlamusela leswi ri vulaka swona eka xithhokovetselo. (2)
- 3.3 Tshaha ntila lowu wu kombisaka leswaku xithhokovetselo lexi xi vulavula hi Vantima. (2)
- 3.4 Boxa leswi mutlhokovetseri a vulaka swona hi ntila lowu nge: 'Lava poneke va vuyisa masirha ekaya'. (2)
- 3.5 Xana mutlhokovetseri u titwa njhani mayelana na hungu leri a hi byelaka rona? (2)

[10]**KUMBE**

XIVUTISO XA 4: XIKAMBELANTWISISO

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

Mi rhukane swikwembu – JM Magaisa

- 1 Mi na nandzu n'wina Maafrika ya ntima,
- 2 Mi rhukane swikwembu swa Afrika,
- 3 Mi sandza mintirho ya tihosi,
- 4 Vutlhari byenu byi hundzuke lunya.
- 5 Mi tikiwa hi tshwinga ra vurhoteri byenu.

- 6 Swikwembu swa Afrika swi mi fularhele,
- 7 Mi hundzukile mahlonga etikweni renu,
- 8 Ma vokotsa kambe a mi twiwi.
- 9 Swikwembu swi lemile tindleve hi swipapa,
- 10 Mi ta kolola marito ya ko ya bodhloanela.

- 11 Mi te mi lava vutivi bya Herodotus,
- 12 I ncini lexi endlaka leswaku mi nyenya buku na peni?
- 13 Orhelani ndzilo wa tihunyi tenu,
- 14 Shaka, Nghunghunyani, Kenyata – tihosi va lo mi nhwii,
- 15 Loko mi pavalala mi vumbuluka.

- 16 I mani a nga mi dyondzisa ntlangu?
- 17 'Dyananani kambe mi nga hetani,'
- 18 A mi si vokotsa ka ha ri mpundzu,
- 19 Va khomise xisweswo whe vutivi,
- 20 Kumbe a va ta ya teka swikwembu emarhumbini.

- 21 Ma ha rindze yini?
- 22 Vutomi lebyi taka bya mundzuku?
- 23 I mani a nga mi tshembisa byona?
- 24 Swithodo leswi, vusiwana a hi nyangwa wa byona,
- 25 Byi lo swi yini vumba lebyi nga vumba n'wina?

- 26 Ixi, a mo rila ngati?
- 27 Rilani hi vona, ko huma mihloti ya ntima,
- 28 Mi ka mi ya tisunga swi sukela kwihhi?
- 29 Nandzu wa n'wina ma wu tiva,
- 30 Mi rhukane swikwembu swa vatata wa n'wina.

- 31 Va khomise sweswo whe wa mbilu ya jenje,
- 32 Swi khome hi mincila u swi himanisa hi tinhloko,
- 33 Swi tshivelele mbholovisa swi ta khawula
- 34 Luma u pfurheta bya kondlo,
- 35 A swi na vuyo u nga chavi.

36	Mhamba yi phahleriwa emarhumbini,
37	Tshamani ehansi mi nava milenge mi ba gugu,
38	Chelani fole mi n'watseka ntsuvi egandzelweni,
39	Swikwembu swa Afrika swi ta hlakahla tinhloko swi hundzuluka,
40	Mi vita Shaka, Nghunghunyani, Kenyata – tihosi.

- 4.1 Hi mintila leyi nga tluriki MUNE, nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi. (2)
- 4.2 Tshaha ntila lowu hlamuselaka leswaku Mulungu u fanele a ya emahlweni a vanga ku holova exikarhi ka Vantima. (2)
- 4.3 Hlamusela leswi ntila wa 20, lowu nge: 'Kumbe a va ta ya teka swikwembu emarhumbini' wu vulaka swona. (2)
- 4.4 Kombisa hilaha mutlhokovetseri a tirhiseke hakona ririmi ku humelerisa hungu ra xitlhokovetselo hi ntila wa 26, lowu nge: 'Ixi, a mo rila ngati?' (2)
- 4.5 Xana u vona yi ri mhaka ya kahle ku va Vantima va tsan'wa Vuntima bya vona va hanya Xilungu ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[10]**NA****A2: SWITLHOKOVETSELO SWO KA SWI NGA RI SWA NDZAWULELO (SWA BOHA LESWAKU U HLAMULA XIN'WE)**

- Hlamula XIVUTISO XA 5 KUMBE XA 6.
- Nhlamulo ya XIVUTISO XA 5 a yi ve na marito ya kwalomu ka 250–300.

XIVUTISO XA 5: XITSALWANA

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka xona.

N'wana u tsemile mibya – GJ Maphalakasi

1	Mbembo yi ndzi tsandzile mhe' n'wana sirha,
2	Ku tshinya n'wananga ndzi phurile byi hola.
3	Rharhi wakwe u file a ndzi siyela nhlomulo;
4	Kambe xileriso xakwe ndzi xi endlile:
5	Exikolweni n'wana ndzi n'wi yisile;
6	Emitini ndzi n'wi fuyisile leswaku a ta kuma dyondzo;
7	Emabunwini ndzi gwalavhile – ku pfuna yena.
8	Exikolweni a baleka, ndzi rhwala ndzi ya tikirheta.
9	Hi nkarhi wa ndlala a ndzi hanyisa hi nkhamu.
10	Ekholichi a ya ndzi hlamarisa mina!
11	Ndzi ya ndzi tsakile swonghasi;
12	Ndzi vulavula ndzi ri swanga ndzi ku u pfukile nuna wanga.
13	Ndzi ya ekholichi ndzi ambarile n'wandhindhani;
14	Ndzi n'wi rhwalele xibasa na nyama ya huku hi rileke.

- 15 Ndzi fika ndzi n'wi vitana ndzi ku: 'Ku ne
16 Makasela, a wu ti ndzi ku vona n'wananga?'
17 Ndzo va ndzi pfindlusile xihlovo xa ndzhope.
18 A ndzi hlamba emahlweni ka vanakuloby;e;
19 **A ndzi hlantswa emahlweni ka vanghana va yena.**
- 20 Ndzi tlhela ndzi ku chobya, chobya, na tingana.
21 Ndlela hinkwayo ndzi ehleketa mihlolo leyi!
22 Timbuva letiya ndzo gungundzela enhoveni hi ku hlundzuka;
23 Vuswa namadyambu byi nga ngheni;
24 Ndzi rila mihloti ndzi lo cucululu! Swona!
- 25 Ndzi lehisa mbilu ndzi ku i xihlangi.
26 O ta ku humelelo rin'wana siku;
27 A ndzi hlantswa ku fana na xihlangi;
28 A ndzi hlantswa ndzi sala ndzi lo dluu!
29 A ku ekholichi ndzi yele yini na n'wandhindhani?
30 Mali ndzi ala ndza ha n'wi nyika.
- 31 Namuntlha i thicara!
32 Yena na nsati a va ha ndzi voni;
33 Va ndzi vonela ebodhlen'.
34 Va humile ta vona timbita.
35 Ndzi ta swi byela mani mina?
36 Ndzi ta ya kwihl emisaveni mina?

Hlamusela matirhiselo ya mutlhokovetseri ya ririmi ku humelerisa hungu ra xithhokovetselo u kongomisa eka mintila ya 2, 8, 9, 12 na 19.

[10]**KUMBE****XIVUTISO XA 6: XIKAMBELANTWISISO**

Tlhela u hlala xithhokovetselo lexi nga eka XIVUTISO XA 5 (N'wana u tsemile mibya), kutani u hlama swivutiso leswi landzelaka:

- 6.1 Hi mintila leyi nga tluriki MUNE, nyika mongo wa xithhokovetselo lexi. (2)
- 6.2 Tshaha ntila lowu kombisaka leswaku mutswari wa rivalela hambu n'wana wa yena a n'wi twisa mbilu ku vava. (2)
- 6.3 Xana ntila wa 35 lowu nge: 'Ndzi ta swi byela mani mina?' wu ku tisela miehleketo muni? (2)
- 6.4 Loko leswi humeleleke mutswari loyi a swi lo humelela wena a wu ta endla yini? (2)
- 6.5 Nyika dyondzo leyi u yi kumaka eka xithhokovetselo lexi. (2)

[10]**NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30**

XIYENGE XA B: NOVHELE

- SWILERISO:**
- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
 - Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi ndlela yo xaxameta timhakankulu.
 - Tsundzuka: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIKAMBELANTWISISO eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 7: XITSALWANA**MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

'Kambe mina ndza sola mhaka ya wena Hlongwane,' ku kalala Mukhari hi rito ra le hansi. 'Ntirho lowu hi nga eka wona a hi wa hina. I ntirho wa feme. A hi mfanelo ku sivela van'wana ku tirha mintirho ya vona hi vuswikoti. Ephraim u na vuswikoti bya vuhlanganisi. Wena na wena u na vuswikoti bya mafambiselo. Kasi wena ku tlakuka ka yena a hi ku tlakuka ka wena? Siku rin'wana mininjhere u ta rhurhisiwa a ya kun'wana. A ku nge sali wena u va mininjhere handle ka Brooks? Ndlela munhu o tihlakulela Hlongwane. Mina ndzi vona Ephraim a ri eku tihlakuleleni ka ndlela eka ntirho wa vuhlanganisi.'

Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu, kombisa hilaha vumunhu bya Hlongwane na Chavalala byi hambaneke hakona.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 8: XIKAMBELANTWISISO****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

'Ku nga ri sesi Nyeleti,' ku kaneta Sasavona. 'Mina ndza ala. Ndza n'wi tiva sesi luya. A nge endli mhaka yo taniya. Hambani a ri buti Ephy ndza va kanetela. Va nge endli mhaka leyi. Va nga va lahaya ntirhweni vo va hoxa enghozini. Pela buti Ephraim a va rhandziwi lahaya ntirhweni. Ku naveriwa leswaku va suka ku ta nghena vanghana va vona. A va nga tangi vaMathebula na swinhwanyetana swa vona vaMaria? A va tshembisiwanga mintirho hi Boso? Mina Boso ndza n'wi solanyana. A nga va a lo makelela mhaka hi ku vona leswaku buti Ephy va yile eEurope.'

'Munhu i xiharhi xo tika,' ku vula Richworth. 'U nga xi yimeleli xiharhi xexo.'
Laha ku nga na Levy a nga ha kalangi a tlhelela entirhweni endzhaku ka loko a twile mhaka ya murhandziwa wa yena Nyeleti. U komberile eka murhangeri wa yena, a hlamusela mhaka ya kona hinkwayo.

U kongomile kwale xitichini xa maphorisa. A kuma Nyeleti a tshamile hi le khoneni endzeni ka khawuntara. Maphorisa ya ri karhi ya burisana na yena hi ndlela yo n'wi koya.

- 8.1 Hi xihhi xivangelo xo va Sasavona a kanetela Nyeleti? (1)
- 8.2 Swimunhuhatwa leswi swi vulavula swi ri endhawini yo karhi. Boxa vito ra ndhawu leyi. (2)
- 8.3 Hikokwalaho ka yini Richworth a yile exitichini xa maphorisa xa le Giyani endzhaku ka loko a twile leswaku Nyeleti u khomiwile? (2)
- 8.4 Xana nkongomelo wa tsalwa ra Mulunguntima hi wihi? (2)
- 8.5 Maria hi yena a nga hakela fanichara ya Ephraim Chavalala eka OK. Hikwalaho ka yini Maria a pfumerile ku endla mhaka yo fana na leyi? (2)
- 8.6 Xana vutomi bya Nyeleti byi fambelana njhani na bya Chavalala? (1)
- 8.7 Hi kwihhi ku hambana ka matirhelo exikarhi ka phorisa Mlambo na phorisa Navela? (2)
- 8.8 Sasavona u ri: 'Mina Boso ndza n'wi solanyana.' Hi ku vona ka wena hikwalaho ka yini Sasavona a ehleketela leswaku Hlongwane a nga va a ri yena loyi a yiveke cheke? (1)
- 8.9 Nyeleti u pfaleriwile exitokisini handle ka nandzu. Xana loko a ku ri wena Nyeleti a wu ta titwa njhani? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Mlambo a ya emahlweni a secha. A secha na le ndzhaku ka tikhabinete to veka tifayili. A hlangua na swiphephana swo hambanahambana. A secha a ri tani a ri karhi a vulavula na Louisa.

'Xi kona xifanyetana xin'wana kwala, xi tirhaka ku dirowa na ku tsalatsala marito. Kambe va ri i, i ...' a titshuva nhloko. 'I xa ka Nkuna. Xi ta hi le joni. Va ri i Clifford Nkuna, kambe laha femeni va xi tiva hi vito ra Jerico. Na xona a ndzi tala ku xi vona xi ri na yena. Kasi hala tlhelo ku na sesi un'wana va nge i Maria. I xigangu xa yena.'

Khigi, mahlo hi xiphephana lexi a xi phutsaphutsiwile lero na ta phutsiwa xi sala xi ri xibolwana, xi tarile na ritsandzi ra mapume! Xi ri emakoxokoxweni ya rhaga ya tibuku. Khigi, na minsayino ya Hlongwane yo ringana minharhu! Ku xi phutsunula a ya emahlweni, khigi, na xin'wana xiphephana xi ntlurhukaka hi le tlhelo! A xi rholela. Khigi, na nsayino wa Brooks, na wona wu ri kambirhi, kanharhu! Mahlo Mlambo hono!

'Mhh!' A tibyela a ri karhi a swi veka exikhwameni. A ya emahlweni na ku secha. Mbilu a hi xitimela xa malahla.

- 8.10 Hlamusela leswi humeleleke ku kala phorisa Mlambo a secha efemeni ya *Graphics Advertising* leyi a yi fambisiwa hi Mhangwani? (2)

- 8.11 Xana phorisa Mlambo u hetelerile a swi kumile leswi a a secha swona? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 8.12 Hlongwane u yivile cheke ehofisini ya Nyeleti, hambileswi Nyeleti a a ri na vukheta swinene. Hi ku vona ka wena, hikwalaho ka yini swi n'wi oloverile ku yiva cheke leyi? (2)
- 8.13 Xana u vona Jerico a endlile kahle ku pfumela ku rhumiwa hi Hlongwane ku fojara minsayino ya Brooks na swimunhuhatwa leswin'wana? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 8.14 Hikwalaho ka yini phorisa Mlambo a swi kumile leswaku muyivi wa cheke i mutirhi wa le femeni ya PPE? (2)

[25]

KUMBE**XIVUTISO XA 9: XITSALWANA****MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni**

- SWILERISO:**
- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
 - Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi ndlela yo xaxameta timhakankulu.
 - Tsundzuka: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIKAMBELANTWISISO eka XIYENGE XA C.

Hlaya ndzimana leyi nga laha hansi, kutani u hlamula xivutiso lexi nga ta landzela.

Mufundhisi u hetile ku laya vana va yena hi marito lawa: 'Loko wena Madambi a wu kota ku tisasa tanihileswi Nyiko a tirhandzisaka xiswona; Nyiko na yena loko a o kota ku landzelela tidyondzo ta yena, a tlhela a twisisa tanihi wena hi swa xikolo, a ndzi ta tidzuna hi n'wina vananga. Loko a mo tshama mi ri karhi mi tsundzuka leswaku vanhu hinkwavo va Machangana va languta muti lowu wa hina wu ri na vuleteri bya vutomi lebyi nga heriki, a mi nga ta swi endla leswi mi swi tirhaka. Kutani mina ndzi ta swi kotisa ku yini ku lerisa van'wana, na ku va tshembisa leswo ndzi va letela etindleleni leto basa kasi swa muti wa mina a swi nyawuli – mibya ya ntehe ya nyekanyeka; mihizo na vuhlalu byo bomba hi byona swi cukumetiwiwe etaleni?'

Hi ku leteriwa hi ndzimana leyi, kombisa hilaha ku navela ka mufundhisi Tlhomandloti ku nga humelelangiki hakona.

[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 10: XIKAMBELANTWISISO**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni**

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

'Wa swi tiva leswaku muti wa hina wu hundzukile rivoni exikarhi ka vusiku, leri voniwaka hi vanhu va ha ta hi le kule. Hi hina timboni ta munyama wa vanhu va ka hina; hi hina hi faneleke ku va rhangela emahlweni eka hinkwaswo leswo lulama na leswi akaka mikhuva leyinene, vumunhu na nhluvuko wa varikwerhu. Munhu loyi a nga na xirive u ta leterisa ku yini vanhu va ka vona xe?' ...

'N'wananga, u fanele ku chivirika, u tikarhata, u dyondza hi matimba ya wena hinkwawo, hikuva ku va rivoningo ra vanhu, ku va muleteri na muhleteri wa varikwenu swi lava ku kululeriwa nyuku. U vona vanhu masiku hinkwawo va fika laha kaya va ta kombela ku layeriwa vana, ku tsundzuxiwa hi swa milombyana ya swihlangi, timholovo ta mindyangu, va le makhotsweni na leswi va faneleke ku fambisisa xiswona milandzu ya vona etihubiyeni ta Valungu,' ku vula mufundhisi hi mbilu yo hlomuka.

- 10.1 Xana i mani loyi mufundhisi a vulavulaka na yena laha ka ntshaho lowu? (1)
- 10.2 A ku lo humelela yini ku kala mufundhisi Tlhomandloti a vula marito lawa? Hlamusela. (2)
- 10.3 Ku kala mufundhisi a ku: '... u tikarhata, u dyondza hi matimba ya wena hinkwawo', munhu loyi a a swi endlisa ku yini? (2)
- 10.4 Marito lawa ya mufundhisi ya vile na nkucetelo eka vutomi bya ximunhuhakwa lexi a ku byeriwa xona. Boxa ndlela leyi ya veke na nkucetelo hayona eka ximunhuhakwa lexi. (2)
- 10.5 Marito lawa mufundhisi a ya byeleke n'wana wa yena loyi u n'wi boxeke eka (10.1) laha henhla ya leswaku u fanele ku chivirika, a dyondza hi matimba ya yena hinkwawo ya vile xikhovolelo. Hlamusela hilaha ya veke xikhovolelo hakona. (2)
- 10.6 Loko a ku ri wena a wu byeriwile marito lawa a wu ta titwa njhani? (2)
- 10.7 Nyika dyondzo leyi u yi kumaka eka ximunhuhakwa lexi marito lawa ya nga eka ntshaho lowu nga laha henhla ya kongomisiweke eka xona. (2)
- 10.8 Kombisa hilaha marito ya mufundhisi ya leswaku: 'Ku va muleteri na muhleteri wa varikwenu swi lava ku kululeriwa nyuku' ya hundzukeke ntiyiso hakona ku ya hi leswi humeleleke ximunhuhakwa lexi a ya byeriwa xona. (2)

NA

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

'Himpfhuka hi gangana a ndzi si ku vona moya wa wena wu hlunamile tanihi swa namuntlha. Swi nga va swi vula leswaku moya wa wena wu ku sindzisa ku endla leswi mbilu ya wena yi nga swi tsakeriki, kumbe swilo swa kona swo chavisa?' Ku vutisa Soluka hi mbilu ya ntwelavusiwana.

'Miri wa mina na miehleketo ya mina swi fikile laha ndzi lavaka ku rhumela vatswari va mina va ta ta hi lunghisela swa vutomi bya hina swin'we. Kambe ku kanakana ku kona embilwini ya mina loko ndzi ehleketa leswaku ndzi wanuna wa futa na vufendze, leswaku ndzi ta ku kokela evufendzeni bya mina, lebyi wena u faneleke ku hanya na byona vutomi bya wena hinkwabyo. Hi tlhelo wena u nhwana loyi a hlantswekeke hi miri na mahanyelo, loya humaka endyangwini lowu tengeke leswi nga kanakanisiki, wu tlhela wu va na harhi ya moya wo kwetsima – laha ku hungaka vuphyuphyo bya vunene na tintswalo.'

Soluka u langutile ehansi nkarhi wo leha a nga si hlamula. Loko a tlakusa xikandza ku n'wi hlamula marhama ya yena a ya xiririka mihloti.

- 10.9 Xana munhu loyi Soluka a vulavulaka na yena i mani naswona va vulavula va ri kwihhi? (2)
- 10.10 Boxa mavito ya vatswari va Soluka hi ku hetiseka. (2)
- 10.11 Xana hikokwalaho ka yini Soluka a huma mihloti loko a nga si hlamula munhu loyi a a vulavula na yena? (2)
- 10.12 Xana ku rhandzana ka Soluka na loyi u n'wi boxeke eka 10.9 laha henhla ku kanganyisiwile hi yini, naswona swi helele kwihhi? (2)
- 10.13 Xana u dyondza yini hi vutomi bya Soluka na loyi u n'wi boxeke eka 10.9? (1)
- 10.14 Boxa hi ku komisa leswi mufundhisi Tlhomandloti a hambaneke hi swona na tata wa Soluka. (1)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25

XIYENGE XA C: NTLANGU

- SWILERISO:**
- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
 - Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi ndlela yo xaxameta timhakankulu.
 - Tsundzuka: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIKAMBELANTWISISO eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 11: XITSALWANA**HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Hlaya n'wangulano lowu nga laha hansi kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

MAVHAZA: A hi yeni le Mukhalabyeni hi ya dzumba kona hi susa torha. Loko a ku ri ku rhandza ka mina na mhaka leya switokofela loko se mi va hetile ku hakela va helela lava mi tlangaka na vona, a mi to vhela mi swi tshika mi hambana na swona.

MATANATO: Se manjhe mi vulavula swo huma exiporweni.

MAVHAZA: Phela miringo yi sukela kwalomu switokofeleni. Hambanani na swona. Fambani mi ya teka hlantswana ya nsati wa n'wina mi ta tshama na yena loko ma ha tirha edorobeni.

Hi ku pfuniwa hi n'wangulano lowu nga laha henhla, hlamusela timhaka leti nga humelela hi siku ra xitokofela xa le Sophia Town, u ri karhi u kombisa loko mhaka ya xitokofela yi ri kahle ku ya hi tsalwa leri.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 12: XIKAMBELANTWISISO****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Hlaya n'wangulano lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

TOPISA: Loyi a nga kateka ngopfu hi mina tatana. Wonge i norho. A ndzi nga kholwi leswaku ndzi ta pfuka ndzi kumile muti, ntsena Xikwembu xi ndzi pfunile hikuva a ndzi tilan'wangi ndzi endla leswo huma endleleni kambe ndzi tihlayisile. Xikwembu xi ndzi twerile vusiwana. A ndzi tihlayisela n'wina Mugwena.

MAVHAVAZA: Se ku sele mhaka yin'we eka mina n'wina manana. Himpfhuka xa loko ndzi vuyavuya laha kaya, ndzi vona vanhu va ka Xigalo va ya ekerekeni hi Sonto; kasi hina ho sala hi lo titshamela hi nga endli nchumu laha kaya. Se mhaka leyi a yi ndzi khomi kahle hikuva ndzi na ku tshemba leswaku Xikwembu lexi va yaka va ya xi khongela hi xona lexi nga hi pfuna ku va na muti lowu. Phela mina a ndzi na le mahlweni na le ndzhaku. Swa fanela leswaku ndzi endla hinkwaswo leswi endliwaka laha tikweni. N'wina ndza ha ku mi twa sweswi mi vula leswaku Xikwembu xi mi pfunile, leswi kombaka leswaku hakunene xi kona. Xa hanya hi masiku.

- 12.1 Ku kala Topisa a ku a a nga kholwi leswaku a nga pfuka a kumile muti a a lo hlangana na yini? (2)
- 12.2 Boxa vito ra munhu loyi a nga tshama a onhela Topisa vutomi na vito ra n'wana wa yena. (2)
- 12.3 Xana i mani loyi a nga pfuneta ku hlanganisa Mavhavaza na Topisa? (1)
- 12.4 Hi ku vona ka wena i ncini lexi a xi endla leswaku va vona Mavhavaza a faneriwa hi Topisa. (1)
- 12.5 Ku kala Mavhavaza a teriwa hi miehleketo yo ta tiakela ematikoxikaya a a lo humeleriwa hi yini? (2)
- 12.6 Xana i mani loyi a nga n'wi pfuna leswaku a kala a va na muti wa yena naswona a va tivanela kwihhi? (2)
- 12.7 Munhu loyi yena u pfuniwile hi ndlela yihi hi Mavhavaza? (2)
- 12.8 Hikokwalaho ka yini vana va Topisa na Mavhavaza lava mahahlwa va thiywile mavito ya Hlupheka na Nkhensani? (2)
- 12.9 Xana u dyondza yini hi vutomi bya Topisa? (1)

NA

Hlaya n'wangulano lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

TOPISA: Hi swona tatana Mugwena, ndza nkhensa, kambe ndzi kombela leswaku mi ndzi pfumelela ndzi mi vutisa xivutiso hi mayelana na vumundzuku bya hina.

MAVHAVAZA: Vutisa u chuchekile mhani Topisa, ndzi ta ku hlamula loko ndzi swi kota.

TOPISA: Xivutiso xa mina hi leswaku kasi hi ta tshama kwala joni ke?

MAVHAVAZA:	Hayi mhani, ekaya hi le ka Xigalo. Laha ndzi ku vitanela ku ri hi ta vonana no tlhela hi pimapima vumundzuku bya hina swin'we. Mina a ndzi yena wa laha madorobeni. Ndzi rhandza ku tiakela emakaya laha ndzi nga tifuwelaka swifuwo hi ku rhandza. Edorobeni ndzi tele ku tirha ntsena. A ndzi telangi ku ta aka kona hikuva ku aka kona swi tsandzile khale.
TOPISA:	Na mina ndzi swi lavisa sweswo. Ejoni a ku na vutshamo. Ko tshama lava nga tolovela matshamelo ya kona.
MAVHAVAZA:	Na mina ndzi kombela ku mi vutisa mhaka yin'wana loko na n'wina mi ndzi pfumelela.
TOPISA:	Swi lulamile tatana. Mina ndzi tiyimiserile ku endla xin'wana na xin'wana lexi mi xi rhandzaka.

- 12.10 Hi ku vona ka wena i yini lexi a xi endla leswaku Mavhavaza loko a vula Topisa a ku mhani? (2)
- 12.11 Loko a ku ri wena Topisa nuna wa wena a ku u ambala tirhoko u tshika tinguvu leti u nga kula hi tona a wu ta titwa njhani? (2)
- 12.12 Xana u dyondza yini hi vutomi bya Topisa na Mavhavaza? (2)
- 12.13 Xana Mavhavaza u helele kwihi na muti wa yena? (2)
- 12.14 Boxa nkongomelo wun'we wa tsalwa ra 'Hlamba vunwa nandzuwe'. (2)

[25]**KUMBE**

- SWILERISO:**
- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
 - Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi ndlela yo xaxameta timhakankulu.
 - Tsundzuka: Loko u hlamurile xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIKAMBELANTWISISO eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 13: XITSALWANA

VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

XITLHANGU:	Ndzawini manana!
BONEKA:	Ahee ... ri perile tatana Xitlhangu.
XITLHANGU:	Ahee ... swi lo yini mi ngo hi chavisa?
BONEKA:	A ndzi mi chavisi tatana i n'wana a nga pfukangiki. A ndzi kombela mi n'wi tsutsumisela lahaya tliiniki, ndzi vona leswi ku nga vusiku ingi hi fambile.
XITLHANGU:	Xidyoho a xi rihetiwi hi xidyoho, a hi fambeni mi ta khandziya lahaya ka mina hi famba. (<i>Va famba va ya fika etliiniki. Boneka na Xitlhangu va vuya, Bodzani a sala.</i>)

Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu, kombisa hilaha xivutiso lexi nge 'munhu i munhu hi van'wana vanhu' xi tipaluxaka hakona eka tsalwa leri, u kongomisa eka vutomi bya Boneka.

[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 14: XIKAMBELANTWISISO

VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

N'WAVUKWELE:	(<i>A vitana Boneka.</i>) Ku ne ka Boneka.
BONEKA:	(<i>A fika a losa.</i>) Ma ndzi vitana sesi.
N'WAVUKWELE:	(<i>A ri karhi a monya.</i>) Xana leswi va nge u ya eJoni u ya tshama na mani ke?

BONEKA:	Sivara va ri va ta ya ndzi kombelela eka vinyi va jarata leswaku ndzi kuma kamara hikuva vona va na mukhukhu wa kamara yin'we.
N'WAVUKWELE:	Loko ndzo tshika ndzi twa swin'wana hi wena na nuna wa mina hi! U ta ndzi dyondza leswaku ndzi mani wa ka mani.
BONEKA:	<i>(A huma a ri karhi a vulavulela ehansi.)</i> Ndza ha ri yena Boneka yaluya wa khale mi n'wi tivaka a ndzi cincangi.
N'WAVUKWELE:	<i>(A ku ka N'waVusika.)</i> Mhaka leyi yo Boneka a ya eJoni ma yi twisisa n'wina xana?
N'WAVUSIKA:	Mina a ndzi ta kombela hi nga vulavuli nchumu hi Boneka hikuva hi lo pfumela leswaku a famba. Boneka ndzi n'wi tiva a ri n'wana wo lungha kambe a ndzi tivi loko o cinca kwale Joni.
N'WAVUKWELE:	Lexi xi endlaka leswaku ndzi kanakana i ku Boneka se i wansati.

- 14.1 Hi ku vona ka wena, N'waVukwele u vula yini loko a ku: 'Boneka se i wansati'? (1)
- 14.2 Xivangelo lexi Xikweni a vulaka leswaku u fanerile a famba na Boneka eJoni hikwalaho ka xona hi xihhi? Xana a a vula ntiyiso hi xivangelo lexi ke? Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 14.3 N'waVukwele a a chava swinene ku tekeriwa nuna hi Boneka. Xana ku chava loku ku komba yini hi vumunhu bya N'waVukwele? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 14.4 Kombisa ku hambana exikarhi ka vumunhu bya N'waVukwele na N'waVusika. (2)
- 14.5 N'waVukwele u tsundzuxa Boneka a ku: 'Loko ndzo tshika ndzi twa swin'wana hi wena na nuna wa mina hi! U ta ndzi dyondza leswaku ndzi mani wa ka mani.' Kombisa hilaha marito lawa ya nga hundzuka ntiyiso hakona. (1)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

BONEKA:	<i>(A tisula mihloti.)</i> Swi lo yini u ngo vuya u ri wexe naa?
GWIRHANI:	Tatana Xitlhangu loko ndzi va hlamusela va ri namuntlha ku lo chika Hosi Yesu mi ngo va vitana hi malwandla ke? Va tlhela va ku leswi a mi nga hanyisani na vona mi ri emutini wa n'wina loko mi ri eka lowu wa vona hi kona mi nga ta hanya kahle ke?
BONEKA:	Kasi wena u fikile u ku yini?
GWIRHANI:	Ndzi fikile ndzi va byela leswaku ma va vitana se vona va ndzi vutisa leswaku mi va vitanela yini, hiloko ndzi va hlamusela.

- 14.6 Xana Boneka na vana va yena va vulavula va ri kwihi, naswona loko va suka eka ndhawu leyi va yile kwihi? (2)
- 14.7 Eka ntshaho lowu Boneka u le ku rileni. Hlamusela leswi humeleleke ku kala a rila. (2)
- 14.8 Tatana Xitlhangu i muakelani wa Boneka. Hikwalaho ka yini a arile loko Boneka a n'wi vitanile? (2)
- 14.9 Xana loko a ku ri wena tatana Xitlhangu, a wu ta va u arile loko u vitaniwa hi Boneka ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 14.10 Eka ndhawu leyi Boneka na vana va yena va nga fikela eka yona a va amukeriwangi, va hlongoriwile hikwalaho ka swidyoho swa vona. Hi ku vona ka wena nkhave lowu va nga biwa hi wona u vona wu fanerile kumbe wu nga fanelangi ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 14.11 Kombisa maendlelo lawa Khegu na Khetani va ya tirhiseke ku tirhisela eka ku xanisiwa ka vona hi Boneka. (2)
- 14.12 Xana Boneka a wu ta n'wi tsundzuxa yini hi tlhelo ra vutomi, loko u languta ndlela leyi a a hanya hi yona na vanhu lava a a hanya na vona? (2)
- 14.13 Xana swendlo swa Boneka swa fambelana na vito ra tsalwa leri ra 'Vukosi i mberha' ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[25]**KUMBE**

- SWILERISO:**
- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
 - Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi ndlela yo xaxameta timhakankulu.
 - Tsundzuka: Loko u hlamurile xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIKAMBELANTWISISO eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 15: XITSALWANA**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: YOO, NDZI TIDLELE MINOO!**

Kombisa hilaha nhlokomhaka ya xintlangwana xa 'Yoo, ndzi tidlele minoo!' yi fambelanaka hakona na leswi humelelaka endzeni ka xona. Seketela nhlamulo ya wena hi leswi swi nga endzeni ka xintlangwana lexi.

[25]**KUMBE**

XIVUTISO XA 16: XIKAMBELANTWISISO**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: ... TI LE TILWENI**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

CHINGHISA: *(Hi ku tsaka a ri karhi a hlanganisa Magaza.)* Yoo, namuntlha na va le hansi va ta pfuka. I nuna wanga mbuya! Mbuya nuna wanga!

MAGAZA: *(Hi ku hlundzuka.)* Kasi wa ha ri la? A wu ri kumangi papila?

CHINGHISA: *(Hi ku hlamala.)* Kasi ku humelela yini bava Cawuke? Mi ngo fika hi ya mavivi? Se i papila ra ku a ndza ha ku lavi?

MAGAZA: *(Hi nswirhi.)* Ro a ndza ha ku lavi!

CHINGHISA: *(Hi ku kariha.)* Xuu, mi tshama mi swi vona kwihi papila ri tsema timhaka? Kasi mi lo ndzi kuma exitarateni. A ndzi ri ma ku tiva laha ...

MAGAZA: *(Hi ku sihalala.)* Sweswo a ndzi na mhaka na swona. A ndza ha ku lavi mina. Ndzi nyizeli! *(A hundzulukela ehandle.)* Nghenani *sthandwa!*

- 16.1 Xana Magaza na Chinghisa va vulavula va ri kwihi? (1)
- 16.2 Nkwetlembetano wa vona hi marito wu vangiwile hi yini? (2)
- 16.3 Ku va Magaza a byela Nokuthula na Lulu leswaku va nghena endlwini swi kombisa yini? (2)
- 16.4 Xiphiso lexi Magaza na Chinghisa va nga na xona xi vangywa hi yini? (2)
- 16.5 Xana maendlelo ya Magaza ya humelela eka vutomi bya namuntlha ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 16.6 Loko Magaza a a ri munghana wa wena, a wu ta n'wi tsundzuxa yini mayelana na vutomi? (2)
- 16.7 Magaza u helerile kwihi xana? (2)

NA

NTLANGU: VA TSHIKA XO KHOMA HI VOKO

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITLHANYI: *(Hi ku rila.) Please, mi nga ndzi khomisi sir, ndzi ta hakela kunene ka mininjhere please! Ndzi nga mi nyika xin'wana na xin'wana lexi mi xi lavaka meneer. Please hambu mina loko mi swi lava mi nga ndzi ...*

MININJHERE: *(Hi ku lerisa.) Miyelani ku rila manana hikuva sweswo a swi nga pfuni nchumu. Mati ya halakile, ya halakile!*

XITLHANYI: *(Hi ku tirilisa.) Wena mancingelani, huma la ndzi ta kota ku sala ndzi vulavula kahle na meneer! Huma va nga si foyinela maphorisa! (A huma, Xitlhanyi a vulavulela ehansi a ri karhi a tshunelela mininjhere a fika a n'wi dlivadliva hi xifuva.) Mininjhere wa mina, please meneer wa mina hle, sir u nga ndzi khomisi toe! Ndzi ta ku nyika xin'wana na xin'wana lexi u xi lavaka hambu a ri mina I am available meneer wa mina! I am available, full time, 24 hours, seven days a week!*

- 16.8 Xana swimunhuhata leswi swi vulavula swi ri kwihi naswona mbulavulo lowu wu vangwa hi yini? (2)
- 16.9 A ku lo humelela yini ku kala Xitlhanyi a tikuma a a ri eka ndhawu leyi? (2)
- 16.10 Hi swihi swin'wana swo hamboloka leswi Xitlhanyi a nga swi endla siku rin'wana eka ndhawu leyi? (2)
- 16.11 Hi xihhi xikongomelo xo va Xitlhanyi a humesa mancingelani ehofisini ya mininjhere? (2)
- 16.12 Xana Xitlhanyi a a tirha kwihi? (1)
- 16.13 Xihoxo lexi Xitlhanyi a a xi endla eka ndhawu leyi a a tirha eka yona, lexi siku rin'wana xi nga n'wi holovisa na nuna wa yena a xi vangwa hi yini? (2)
- 16.14 Xana nhlokomhaka ya xintlangwana lexi ya fambelana na leswi swi humelelaka eka xona ke? Seketela nhlamulo ya wena. (1)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25
NTSENGO WA TIMARAKA: 80